

Yavuz Selim ALTINOK
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Akdeniz Üniversitesi, Demre Dr. Hasan Ünal
Meslek Yüksek Okulu, Antalya, Türkiye
Demre Dr. Hasan Ünal Vocational School,
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
yselimaltinok@akdeniz.edu.tr

Geliş Tarihi/Received 10.03.2025
Kabul Tarihi/Accepted 07.05.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 15.05.2025

Atıf:
Altınok Yavuz Selim. "Anadolu'da Türk
Kent Kültürünü Oluşturan Mekânsal
Yapılanmalar (XI. Yüzyıldan XIII. Yüzyılın
Sonuna Kadar)". Ahbar, sy. 3 (Mayıs
2025): 44-58.

Cite this article:
Altınok, Yavuz Selim. "Spatial Structures
Forming the Turkish Urban Culture in
Anatolia (From the 11th Century to the
End of the 13th Century)". Ahbar, no. 3
(May 2025): 44-58

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Anadolu'da Türk Kent Kültürünü Oluşturan Mekânsal Yapılanmalar (XI. Yüzyıldan XIII. Yüzyılın Sonuna Kadar)

Spatial Structures Forming the Turkish Urban Culture in
Anatolia (From the 11th Century to the End of the 13th
Century)

Öz

XI. yüzyıldan itibaren Türkistan ve İran'dan Anadolu'ya göç etmeye başlayan Türkler, aynı yüzyılın ikinci yarısında bu coğrafyayı kendilerine yurt edinmeye başlamışlardır. Bu göç hareketinin siyasal-yönetimsel ürünü olarak Bizans egemenliğindeki Anadolu'da, Danişmendliler, Saltuklular, Mengücekliler, Artuklular gibi Türk Beylikleri ve Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştur. Bu dönemde Türkler, Bizans'tan devraldıkları kentleri oluştururken üç farklı yol takip etmiştir. Bunlardan ilki kentlerdeki mevcut durumu koruyarak kullanmaktır. İkincisi, Bizans devrinde kullanılan ancak tahrip olan kentlerin yakınlarına veya hemen üzerlerine yeni kentlerin inşa edilmesidir. Üçüncüsü ise Türkler tarafından yeni kentlerin kurulmasıdır. Bu sayede kentlerin mekânsal olarak yeniden teşkilatlanması sağlanmıştır. Bu araştırmanın amacı; Türkistan'da ortaya çıkan Türk kentleşmesinin ve kent kültürünün mekânsal öğelerinin, göç yolları üzerinde bulunan İran'daki yerel unsurlarla harmanlanarak Anadolu'da Bizans'tan devralınan ya da yeniden kurulan kentlerde gözlemlenmesidir. Çalışma kapsamında, Anadolu'da ilk Türk Beylikleri ve Anadolu Selçuklu Devleti devirlerinde teşkilatlanan güvenlik sistemleri, mahalle yapısı, meydan yapısı, saray yapıları ve ulaşım sistemi gibi kenti oluşturan unsurlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, İlk Türk Beylikleri, Anadolu Selçuklu, Kent, Kent Kültürü

Abstract

From the 11th century onward, Turks began migrating from Turkestan and Iran to Anatolia, and in the second half of the same century, they started to establish this region as their homeland. As a political-administrative outcome of this migration movement, Turkish principalities such as the Danişmendids, Saltuqids, Mengüekids, and Artuqids, as well as the Anatolian Seljuk State, were founded in Byzantine-controlled Anatolia. During this period, Turks followed three different approaches in shaping the cities they inherited from the Byzantines. The first approach was to preserve and utilize the existing urban structures. The second was to build new cities either near or directly on the ruins of cities that had been used during the Byzantine era but had suffered destruction. The third approach involved establishing entirely new cities. Through these processes, the spatial reorganization of cities was achieved. The aim of this study is to observe how the spatial elements of Turkish urbanization and urban culture, which emerged in Turkestan, were blended with local elements in Iran along the migration routes and how they were reflected in the cities inherited from Byzantium or newly established in Anatolia. Within the scope of this study, the components that shaped cities during the periods of the first Turkish principalities and the Anatolian Seljuk State—such as security systems, neighborhood structures, public squares, palace structures, and transportation networks—have been examined.

Keywords: Anatolia, First Turkish Principalities, Anatolian Seljuk, Urban, Urban Culture

Giriş

Anadolu coğrafyası, jeopolitik konumundan dolayı tarihin her devrinde büyük öneme sahip olmuş ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Türk fethi ve iskânından önce Anadolu'ya hâkim olan son devlet Roma İmparatorluğu'dur. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ile birlikte Anadolu toprakları Roma'nın devamı olarak kabul edilen Bizans İmparatorluğu'nun (Doğu Roma) kontrolüne geçmiştir. Roma İmparatorluğu ve devamında Bizans İmparatorluğu Anadolu'da kentler kurarak bu coğrafyada bir kent kültürünün oluşmasını sağlamışlardır. Türklerin Anadolu'ya göçleri ise XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra hızlanarak, XIII. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Anadolu'ya yapılan bu göçler Türklerin özellikle siyasi ve sosyal alanda yeni bir oluşumla birlikte değişim ve dönüşüm geçirmelerine neden olmuştur.

Bu çalışmada XI-XIII. yüzyıllar arasında Anadolu'ya yerleşen ve ilk siyasi teşekküllerini oluşturan Türklerin, Türkistan¹ ve İran coğrafyasından getirdikleri kent kültürlerini meydana getiren öğeleri, Anadolu'da İslâmî olmayan yerel unsurların ve geleneklerin kültür anlayışlarıyla nasıl bir etkileşim içerisine girip geliştirdikleri ve değiştirdikleri incelenmiştir. Ayrıca bu dönemde Türklerin fethettikleri ve yeni kurdukları kentlerde mekânsal olarak teşkilatlandıkları güvenlik sistemleri, mahalle yapısı, meydan yapısı, saray yapıları ve ulaşım sistemi gibi unsurlar ele alınarak Türk kent kültürünün Anadolu'da nasıl oluşturulduğu değerlendirilmiştir.

Araştırmanın zaman aralığı, XI-XIII. yüzyıllar arasındaki yaklaşık iki yüz yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Çalışma, bahsi geçen zaman aralığında Anadolu'daki Türk kültür medeniyetinin oluşumunu sağlayan mekânsal yapılanmaları konu edinen dönemin ana kaynaklarından, siyasi, sosyal, kültürel çalışmalardan, seyahatnamelerden ve mimari yapılardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bizans Kentlerinin Türkleşme Süreci ve Türk Kentleşme Politikası

Anadolu, Asya ve Avrupa kıtaları arasında yer alması ve jeostratejik önemi nedeniyle çok eski çağlardan beri çeşitli etnik unsurlara vatan olmuş bir coğrafyadır. Anadolu'da M.Ö. 2000 yıllarından başlayarak M.Ö. III. yüzyıla kadar Hurritler, Hititler, Urartular, Frigler, Lidyalılar, İyonlar, Persler ve Kimmerler gibi devletler hâkimiyet sağlamışlardır. M.Ö. III. yüzyıl ile M.S. I. yüzyıla kadarki zaman zarfında ise Hellenistik çağ olarak bilinen ve Türklerin Anadolu'ya egemen olduklarında karşılaştıkları etnik yapının şekillendiği süreç gerçekleşmiştir. M.S. I. yüzyıldan başlayarak XI. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan devrede Anadolu'da Roma egemenliği ve devamında ise Bizans İmparatorluğu dönemi yaşanmıştır.²

Bizans İmparatorluğu sınırlarını, güneyde Suriye ve Filistin toprakları ve Büyük Sahra çölünü de dâhil olmak üzere Kuzey Afrika, kuzeyde Batı Kafkaslar ve Karadeniz, batıda Güney İtalya, Sicilya, Balkanlar ve Yunanistan, doğuda ise Pers İmparatorluğuna kadar olan Anadolu coğrafyası oluşturmaktadır.³ Bu bölgeler içerisinde Anadolu, Bizans İmparatorluğu için ayrı bir önem arz etmektedir. Bu coğrafya kontrol altında tutulduğunda imparatorluk refah seviyesi yüksek, zengin ve güçlü bir yapıya ulaşıyor, bölgenin kontrolü kaybedildiğinde ise imparatorluk küçük bir devlet haline geliyordu.⁴ Bizans İmparatorluğu için Anadolu'nun önemi VII. yüzyılda başlayan Müslüman saldırılarından sonra daha da artmıştır. Bunun nedeni Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika gibi jeostratejik önemi olan yerlerin Bizans İmparatorluğu tarafından kaybedilmesidir.⁵ Bununla beraber Anadolu, VI. yüzyılın başlarından itibaren XI. yüzyıla kadarki süreçte çeşitli devletlerin saldırılarına ve yağma hareketlerine maruz kalmıştır. Bu nedenle bölgede siyasi otorite boşluğu oluşmuş ve ekonomi kötüleşmiştir. Bu durum doğal

¹ Türkistan; coğrafi, tarihi ve etnografik olarak İran'ın Horasan coğrafyasından başlayan, Afganistan'ın kuzeyini içine alan Pamir ve Hindukuş-Kunlun dağlarının kuzeyinden Çin'deki Tun-huang'a, oradan Mançurya bölgesinin batısına ulaşan, Moğolistan ve Güney Sibirya topraklarının tümünü içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı yere kadar olan sahanın XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar tarihî kaynaklardaki adına verilen isimdir. Bkz. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 2; Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 41 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 556.

² William M. Ramsey, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş (Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1960), 23-24; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı* (Ankara, Sevinç Matbbası, 1988), 12-18; Bahaeddin Ögel, vd. *Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu* (Ankara: Boğaziçi Yayınları, 1992), 1; Mahshid Mikaeili, "Anadolu Tarihî Kentlerinde Sınır Kavramı", *Kesit Akademi Dergisi* 8, sy. 32 (2022): 162.

³ John, Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, çev. Ali Özdamar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 12-18

⁴ M. Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)* (Ankara: Phoenix Yayınları, 2009), 16.

⁵ Işın Demirkent, "Bizans", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 232; Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, çev. A. Müfit Mansel (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 269; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 103; Henri Pirenne, *H. Muhammed ve Charlemagne*, çev. M. Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Yayınları, 2006), 172; Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz (Ankara: Dost Kitabevi, 2008), 51.

olarak Anadolu'daki köy ve kasabalara da yansımış güvenlik sıkıntısı baş gösteren yerleşimlerden büyük kentlere göçler başlamıştır.⁶ Bu gelişmeler kentlerdeki ekonomik yapının bozulmasına ve sosyal hayatın neredeyse bitme noktasına gelmesine neden olmuştur.⁷

Anadolu coğrafyası, dönem olarak VI.-XI. yüzyıllar arasında yukarıda da anlatıldığı üzere sürekli savaşların yapıldığı ve bu savaşlar neticesinde egemenliklerin bölgesel de olsa durmadan el değiştirdiği bir yer olmuştur. Bu durumun ekonomik, sosyal ve mekânsal olarak Anadolu'yu etkilemesi, kentlerin de sürekli olarak değişkenlik göstermesine yol açmıştır. İşte bahsi geçen bu dönemin sonlarına doğru Selçuklu Türkleri bu coğrafyaya ilk keşif seferlerini yapmaya başlamışlardır.

Türklerin Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya ilk girişleri XI. yüzyılın başlarında Gazneli ve Karahanlı Devletleriyle olan münasebetlerinin bozulması sonucunda yeni yurt arayışı neticesinde gerçekleşmiştir. Bu amaçla Çağrı Bey 1018 yılında yaklaşık 3000 kişiden oluşan bir kuvvetle Doğu Anadolu'ya bir sefer düzenlemiştir.⁸ 1040 yılında Dandanakan Savaşı sonrasında Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ve akabinde Tuğrul Bey'in sultan olmasıyla Doğu Anadolu'ya yapılan Türk akınları artarak devam etmiştir. Tuğrul Bey Anadolu'nun fethi görevini İbrahim Yinal, Kutalmış, Hasan, Yakuti, Alp Sungur gibi Selçuklu meliklerine vermiştir.⁹ 1055 yılında Tuğrul Bey bu kez kendisi Anadolu'ya seferler düzenlemiş, Bargiri (Muradiye) ve Erciş kalelerini fethetmiştir. Bu seferlerden sonra Tuğrul Bey bir daha Anadolu'ya fetih harekâtı düzenlememiş olsa da aynı tarihlerde Türklerin Anadolu içlerine akınları devam etmiştir.¹⁰

Bu akınlar bir plan ve düzen içerisinde gerçekleştirilmiş, sonucunda Anadolu'nun güneybatısında Misis, Tarsus, Anazarba, Haruniye, Maraş, Hısn-ı Mansur, Besni kentlerinden kuzeydoğuya hareket edilerek Malatya, Erzincan, Erzurum, Hınıs, Malazgirt, Ahlat, Erciş kentlerini içine alan siyasal sınırlara ulaşılmıştır. 1064 yılında Bizans İmparatorluğu'nun hem dinî hem de gelişmişlik bakımından en önemli kentlerinden olan Ani'nin fethiyle batıya doğru ilerleme başlamıştır.¹¹

Bizans İmparatorluğu'na karşı 26 Ağustos 1071 yılında gerçekleşen ve galibiyetle neticelenen Malazgirt Savaşı Türk göçleri ve fetih hareketlerine yeni bir nitelik kazandırmıştır. Bu savaş; Anadolu'nun içtimaî, dinî ve fikrî yapısını değiştirerek Hristiyanlığın gerilemesini İslam'ın bu coğrafyada hâkim unsur olmasını sağlamıştır. Savaşın hemen akabinde Sultan Alp Arslan kumandanlarına fethedilen ve fethedilecek yerlere yerleşmelerini ve Anadolu'yu mamur hale getirmelerini emretmiştir. Bu sayede Anadolu'nun Türkiyeleşme süreci başlamıştır.¹²

Bu kumandanlar fethettikleri yerlerde Saltuklular (1071-1202), Mengüçükler (1071-1252), Danişmendliler (1071-1175), Artuklular (1102-1409) gibi kendi beyliklerini kurarak Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamışlardır.¹³ Anadolu'da kurulan bu beylikler fethettikleri yerlerde imar ve iskân faaliyetlerine başlamışlar, bu amaçla camiler, mescitler, kervansaraylar, medreseler, kümbetler inşa ederek Türk-İslam kültür ve medeniyetinin bu coğrafyada hızla yayılmasını sağlamışlardır. Yapılan bu faaliyetler neticesinde Anadolu'nun hem Türkleşmesi hem de İslamlaşmasının ilk aşaması gerçekleştirilmiştir.¹⁴

XI. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu hâkimiyeti için Türk Beylikleri ve Bizans İmparatorluğu arasında gerçekleşen mücadelelere aynı yüzyılın sonunda ortaya çıkan Haçlı Seferleri de eklenince Anadolu'daki kentlerde, kasabalarda yıkımlar

⁶ Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, 27.

⁷ Joan Hussey, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century: Some Different Interpretations", *Transactions of the Royal Historical Society* 32, (1950): 72. Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, sy. 7 (1968): 56-57; Sefer, Solmaz, "Danişmendlilerin İskân Politikası", içinde *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine: Mehmet Altay Köymen Armağanı*, ed. Mehmet Ali Hacıgökmen (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2011), 146-148.

⁸ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* (İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1944), 35-36.; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", içinde *Fuad Köprülü Armağanı* (1953), 259-274.; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 39-42.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018), 45.

⁹ Anadolu'nun fethi ile görevlendirilen Selçuklu melikleri farklı yerlere akınlar düzenlemişlerdir. Erzurum ve Pasin ovasına sefer düzenleyen Hasan Bey buraları fethetmiş ancak sonrasında Bizans kuvvetlerinin pususu sonucunda şehit olmuştur. Bu olay sonrası 1048 yılında Tuğrul Bey'in emri ile İbrahim Yinal ve Kutalmış birleşerek Pasin ovasında Bizans İmparatorluğu ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmışlardır. Bkz. *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev: Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer, Prof. Dr. Halil Yinanç (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 85-90.

¹⁰ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013), 57-58.

¹¹ Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, c.1, çev. Ö. Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 316; Ernest Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev: Fikret Işıltan (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 185-186.;

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 17; Tülay Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak Orta Çağ Türk Şehri* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 22.

¹³ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 122.

¹⁴ Uğur Tanyeli, "Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci 11-15. Yüzyıl" (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1987), 4-5, 108.

meydana gelmiş, ekonomi zarar görmüş ve göçler nedeniyle nüfus azalmıştır.¹⁵ Yaşanan olaylar sonucunda Anadolu'da siyasi otorite boşluğu oluşmuş, bu durum Türk iskân hareketleri için uygun bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. Bu iskân faaliyetlerinde Türkistan'da öğrenilen ve İran coğrafyasında İslam dininin de etkisinde geliştirilerek Büyük Selçuklu Devleti aracılığıyla devam ettirilen iskân geleneğinin unsurları ön planda tutulmuştur.¹⁶

Türkler, Anadolu'daki kentlerde egemenliklerini tesis edip teşkilatlanmaya başlamalarıyla beraber bu kentlerin Türkleşmelerini üç yolla sağlamışlardır. Bunlardan ilki; eski kentlerin canlandırılması yoluyla geliştirerek yeni kentler kurmak, ikincisi; yeni kentler kurmak, üçüncüsü ise göçebe Türkmenleri yerleşik yaşama hazır hale getirip kentlileşmelerini sağlamaktır.¹⁷ Bahsi geçen kent modellerinin bir değişim ve gelişim gösterdiği muhakkaktır. Birinci sırada ele aldığımız kentlere örnek olarak; Konya, İznik, Sivas, Erzurum, Tokat, İzmir, Malatya, Mardin, Bayburt, Erzincan, Bitlis, Diyarbakır, Maraş, Karaman, Niğde Kastamonu, Elbistan, Çankırı, Amasya, Kayseri, Antalya, Kütahya, Samsun, Alaiye, Afyonkarahisar ve Sinop kentleri gösterilebilir. İkinci sırada ele aldığımız kentlere ise; Aksaray, Beyşehir, Seydişehir, Çorum, Kırşehir ve Ereğli örnek teşkil etmektedir.¹⁸

Anadolu'daki kentlerin Türkleşmesi, fiziki yapıda bir değişim ve dönüşüme neden olmuştur. Bu durumdan yola çıkarak kentleri, "Uç Bölgesi Kentleri" ve kenti sınırlayan surları da dikkate alarak "Açık ve Kapalı Kentler" diye ikiye ayırabiliriz.¹⁹

Türk fetihlerinin ilk döneminde Anadolu'ya göç edenlerin bir kısmı kentleşmenin yoğun olduğu iç kısımlar yerine daha batıya giderek özellikle Akdeniz bölgesinde yarı göçebe bir hayatı benimsemişler ve bu sayede hem Türkistan'daki gelenekleri ile yaşam biçimlerini devam ettirmişler hem de uç kentlerini oluşturmaya başlamışlardır.²⁰ Bu durum uç kent modelinde iki yapıyı bir görünüme neden olmuştur. Bunlardan ilki Bizans İmparatorluğu dönemini yansıtan kale-kent modelinin çekirdeğini oluşturan eski kenttir. İkincisi ise bu bölgelere göç eden Türklerin fiziksel yapılardan bağımsız oluşturdukları yerleşimlerdir. Uç kentlere Ankara, Eskişehir ve Kütahya örnek olarak gösterilebilir.²¹

Türkler tarafından uç kentlerin oluşturulması çeşitli amaçlara da hizmet etmiştir. Örneğin bu kentler sayesinde Selçuklu sınır bölgelerinin güvenliği sağlanmış, ayaklanmalar bastırılmış, başkente giden elçilerin güvenliği temin edilmiş, devlete vergi toplanmış, belli sayıda insan beslenerek Selçuklular'ın yapmış oldukları savaşlar için asker temin edilmiştir.²²

Açık kent modeli olarak tanımlanan Türk kentleri her ne kadar sur yapısı olmayan kentler gibi düşünülse de özellikle Anadolu Selçuklu devrinde sur yapısı olmayan veya kalesi bulunmayan bir kent düşünülmemelidir. Anadolu'daki Türk kentlerinin neredeyse hepsinde bir savunma (güvenlik) sistemi mevcuttur. Bu savunma sistemi Türkler için her dönem önemli olmuş bu çerçevede kale veya surların bakım ve onarımı devamlı olarak yapılmıştır. Açık kent modelinin bir başka önemli özelliği ise ticaret yerlerinin sur dışında toplanmasıdır. Erzurum, Kayseri, Tokat, Kırşehir, Afyon, Amasya ticaret yerleri sur dışında toplanan açık kentlere örnektir.²³

Kapalı kent modelinde, Anadolu Türk kentinin büyük bir kısmı sur yapısıyla çevrelenmiştir. Bu durumun yanında az da olsa

¹⁵ İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl-I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 1-6; Peter Charanis, "Economic Factors in the Decline of the Byzantine Empire", *The Journal of Economic History* 13, sy. 4 (1953): 424; Michael Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204; A Political History* (New York: Longman, 1997), 35-115; Alan Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200* (Cambridge University Press, 2002), 245; Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi* 9, sy. 4 (1951): 448.

¹⁶ Tuncer Baykara, "Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri", içinde *Selçuklu I. Uluslararası Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler*, (2001), ed. Osman Eravaşar (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001), 150.

¹⁷ Claude Cahen, *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century* (London, 2001), 112-114.; Koray Özcan, "Anadolu'da Erken Dönem Türk Kent Morfolojisi: Selçuklu Başkenti Konya", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 4, sy. 19 (2011): 177.

¹⁸ Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler", içinde *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, c. 1, ed. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 277-278.

¹⁹ Uğur Tanyeli, "Anadolu-Türk Kentinde", 40-41.

²⁰ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, çev. O. Şaik Gökyay (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 12; Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. Müfit Güray (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 34-35.

²¹ Faruk Sümer, "Anadolu'ya Türkler Yalnız Göçebe olarak mı Geldi?", *Belleten* 24, sy. 96 (1960): 572-573; Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 32.

²² Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey; Empire of the Gazis, The Rise and Decline of the Ottoman Empire: 1280-1808*, c. 1 (London: Cambridge University Press, 1976), 9-10.

²³ D. Türkan Kejanlı, "Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale Ve Merkez-Çarşı Gelişimi", *Social Sciences* 5, sy. 3 (2010): 292; Koray Özcan, "Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i", *Bilgi (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, sy. 38 (2006): s. 172-173; Yavuz Selim Altınok, "Ortaçağ Erzurum'unda Kentleşme Kültürü İle Sosyo-Kültürel Hayata Dair Bazı Tespitler", *Amisos* 9, sy. Prof. Dr. Ergin Ayan'a Armağan Özel Sayı (2024): 9.

sur dışını taşan yerleşim yerleri de bulunmaktadır. Bütün kapalı kentlerin en önemli özelliği iç kalelerinin olmasıdır. Ayrıca kapalı kentlerdeki yerleşme biçimi kamusal ve anıtsal yapıların dağılımı bakımından homojenlik göstermektedir. Bu durum kentteki yoğunluğun eşit olarak dağılmasını sağlamaktadır.²⁴ Kentin en önemli unsurlarından olan ticaret yerleri ise sur içinde yer almakta ve merkezde konumlanmaktadır.²⁵

Anadolu'daki kentlerin tamamen Türkleşmesi XIII. yüzyılın ortalarından sonra olmuştur. Bu görüş bazı yabancı araştırmacılar tarafından o dönemde inşa edilen ve bazıları günümüze ulaşan cami, medrese, külliye gibi birçok mimari eserin varlığı belirtilerek desteklenmektedir.²⁶ Bu dönemde Anadolu'da dönemin ana kaynaklarında ve bazı seyahatnamelerde 25-30 civarında Türk kenti olduğu belirtilmektedir.²⁷ Bizans İmparatorluğu'ndan devralınan bu kentlerde Türkler tarafından yapılan önemli değişikliklerden birisi de kent isimlerinin Türkçeleştirilmesidir. Örneğin; Nicaea (İznik), Erzen (Erzurum), Prusa (Bursa), Smyrna (İzmir), Meliten (Malatya), Sebasteia (Sivas), Pergamon (Bergama), Magnesia (Manisa), Kotiaion (Kütahya), İconium-Konia (Konya) ismi Türkçeleştirilen kentlerdir. Türkçeleştirilen bu kent isimlerinin yanında Bizans İmparatorluğu döneminde kent yaşantısı olmayan ancak Türklerin bölgeye gelmesiyle beraber kentleşmenin olduğu yeni iskân yerlerine Türkçe isimler verilmiştir. Bugün Aydın civarında yer alan Güzelhisar bu duruma örnek olarak gösterilebilir.²⁸

Anadolu Türk Kentinde Güvenlik (Savunma) Sistemleri

Anadolu'daki Türk kentlerinin düzenlenmesinde İslam kent anlayışının göz önünde bulundurulduğu söylenebilir. Bu kentlerin oluşumuna katkı sağlayan çok sayıda unsurdan bahsedilebilir. Bu unsurlardan birisi de şüphesiz kentin savunması düşünülerek inşa edilen yapılardır. Bu yapılar, surlar, iç kale, ahmedek, burçlar ve zindan'ın bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.²⁹ Anadolu'daki Türk kentlerinde kalesi bulunan yerleşim yerlerinin tamamına yakınında bir iç kale ve ahmedek bulunmaktadır. Bizans İmparatorluğu devrinde Anadolu'daki küçük kentlerde savunmaya yönelik kaleler inşa edilmişken, büyük kentlerin etrafı tümüyle surlar ile çevrelenmemiştir. Bu durumun yanında Anadolu'nun Türkleşmesiyle birlikte kentler tamamen surlarla çevrelenmiştir.³⁰ Yapılan surlar içerisine yerleşen Türkler ile gayrimüslimler arasında meydana gelebilecek herhangi bir güvenlik problemine karşı yeni surlar yapılarak ikinci bir sur daha inşa edilmiştir.³¹ Türklerin, kentlerin etrafını surlarla çevrelemesi geleneği Bizans İmparatorluğundan öğrenilen bir durum olmayıp, Türkistan ve İran'da öğrenilen ve sentezlenerek Anadolu'da uygulanan bir yöntemdir.³² Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd devrinde kent hayatını etkileyen önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Yaklaşan Moğal tehlikesine karşı sultan Konya, Sivas, Kayseri, Amasya, Malatya ve Erzincan'daki surları tamir ettirerek güçlendirmiştir.³³

Kentleri çevreleyen sur duvarlarının yükseklikleri 15-20 metreye kadar çıkabiliyordu. Sur yapımında sağlam taşlar kullanılır ve bu surlar burçlar ile desteklenirdi. Burçların sayıları surların genişliğine göre değişiklik gösterirdi. Ancak hiçbir zaman bu mesafe bir ok atımından uzak olmazdı. Örneğin Konya'daki surlarda 140 burç bulunurken, Malatya'daki surlarda 70-75 burç yer almaktaydı.³⁴

²⁴ Özcan, "Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit", 180-181.

²⁵ Kejanlı, "Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi", 292; Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri", *İtüdergisi/a* 6 sy.1 (2010): 10.

²⁶ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*. çev: Aykut Kazancıgil-L. Arslan Özcan (İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2015), 262.

²⁷ İbn Sa'id el Mağribi, *Kitâb el-Coğrafya*, nşr. İsmail el-Arabi (Beyrut, 1970), 186; Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu (Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006), 49; Ebü'l Fidâ, *Ebü'l Fidâ Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 301-307.;

²⁸ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 32.

²⁹ Celil Arslan, "Ahlat Şehri Kent Dokusu ve Eski Eserleri", *KARE*, sy. 5 (2018): 7.

³⁰ Semavi Eyice, "Kale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 240.

³¹ Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir", 277.

³² Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977), 72; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987) 110-113.

³³ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, trc. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 271-274.; Özcan, "Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit", 164.

³⁴ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 36; Nezih Başgelen, *Bir Zamanlar Malatya* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1998), 6.

Kaleler

Kentlerin kuruluşunda ve gelişmesinde kalelerin önemi yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konulmuştur.³⁵ Kaleler; genel olarak ana yol, yol kavşağı, geçit yerleri ve boğazlar, köprübaşları, kıyı kesminden biraz uzakta olan adacıklar, denize uzanan burunlar gibi arazinin doğal özelliklerinden de yararlanılarak stratejik açıdan önemli yerlerde güvenliği tesis etmek ve yeteri kadar askeri barındırmak için inşa edilen yapılardır. Kaleler, kalın duvarlar ve bu duvarların üzerine yerleştirilen burçlardan meydana gelirdi. Gelebilecek dış saldırılara karşı genelde iki kat inşa edilir, ok atmak için siper ve mazgallar bulunur, duvarlarının dışına hendek oyulurdu.³⁶

Türkler, Anadolu'da fethettikleri iç bölgelerdeki kentlerde kalelerle karşılaşmışlardır. Bu kaleler, Bizans İmparatorluğu için kentlerin mekânsal yapısını oluşturan ve dini amaçlı kullanılan kilise ile ticari amaçlı kullanılan pazar yeri gibi ana unsurlardan olan iç kalelerdir.³⁷ Batı Anadolu ve Akdeniz'deki kaleler ise kentleri tamamen çevrelemektedir. Bu kaleler Türkler tarafından aslına çok fazla dokunulmadan kullanılmıştır. Sadece iç kaleler üzerinde bazı değişiklikler ve bakım-onarım çalışmaları yapılmıştır. Bunun yanında Türk kentlerinin bazılarında kenti çevreleyen surlar yerleşim yerlerinin hepsini içine almamaktadır.³⁸ Bu duruma Konya surları örnek olarak gösterilebilir. Konya'da bazı mahalleler surların dışına kurulmuştur. Bu nedenle surlar kentin her yerini içine almamaktadır.³⁹

Anadolu Türk kentlerinin savunma yapısı içerisinde yer alan ve bulunduğu konumdan dolayı önem arz eden iç kaleler, Türk kentlerinin tamamına yakınında bulunmaktadır ve bu iç kaleler iki şekilde konumlandırılmıştır. Bunlardan ilki dış kaleyi çevreleyen surların hemen bitişiğinde inşa edilmiş olanlardır. Alaiye, İzmit, Kayseri, Tokat, Ankara ve Amasya bu tür iç kalelere örnek olarak gösterilebilirler. İkinci şekildedeki iç kaleler ise coğrafyanın durumuna göre dış kaleden ayrı olarak yüksek bir tepeye inşa edilenlerdir. Yüksek tepeye kale inşa etme geleneği Anadolu'nun fethinden önce de Büyük Selçuklu Devleti'nde görülen bir durumdur. Büyük Selçuklu Devleti'nde yüksek kaleye Zeberin, aşağıda inşa edilene ise Furudın denirdi. Konya ve Sivas'taki iç kaleler Anadolu'daki bu tür yüksekte yer alan iç kalelere örnektir. İç kalelerde devlet idarecilerinin ikametleri yer alır ve idari işler burada yürütülürdü. Konya ve Sivas iç kalelerinde sultan sarayına da yer tesis edildiği bilinmektedir.⁴⁰

İç kalelerde idari kurumların yanında cami, mescit, depo, darphane, hamam, pazar yeri, cephanelik gibi yapılar da vardır. Giriş ve çıkışın gerçekleşmesi için bir ya da iki adet kapı yer almaktadır. Bunların yanında iç kalenin dış dünyayla bağlantısını sağlayan dehlizler ve gizli geçitleri de bulunmaktadır.⁴¹

Anadolu'daki kaleler ortaçağ boyunca önemini her zaman korumuş, kent hâkimiyeti ve savunması için başta gelen unsur olmuştur. Kalelerin ne kadar önemli olduğuna Moğol Hükümdarı Hülâgû'nun Harran Kalesi'ni ele geçirmek için verdiği uğraş ve yaşadığı sıkıntılar örnek olarak gösterilebilir. Öyle ki Hülâgû Harran'ı ele geçirdikten sonra kalesini ve surların şerefelerini yıktırmıştır.⁴² Kaleler, Türk hâkimiyeti döneminde önemini artırarak devam ettirmiştir. Türkler, Anadolu'daki kaleleri fethederek bölgeye yeni iskân faaliyetlerinde bulunmuşlar ve ele geçirilen her kaleye asker bırakmışlardır. Bu sayede hem bölge kontrol altında tutulmuş hem de bölgenin Türkleşmesi hızlanmıştır. Ayrıca fethedilen kalelerde kalan askerler daha sonra buralara ailelerini getirerek bir kale-kent olgusunun oluşmasına zemin hazırlamışlardır.⁴³

Ahmedek ve Kale Kapıları

Anadolu Türk kentlerinde savunma amaçlı inşa edilen yapılardan birisi yukarıdaki bölümde de bahsedildiği üzere ahmedeklerdir. Ahmedekler içerden surlara bitişik olarak inşa edilirdi. Bu sayede dış surların bir parçasıymış gibi görünürlerdi. Ahmedeklerin inşa nedeni tamamen savunma amaçlı olup, ordu için kışla vazifesi görürdü. Ayrıca bazı durumlarda zindan olarak da kullanılmışlardır. Konya'daki Ahmedek, kentin güneybatı kısmında inşa edilmesi ve dış surların parçasıymış gibi görünmesi açısından iyi bir örnektir.⁴⁴ Alaiye, Sivas ve Kayseri'deki ahmedekler de yine dış kalenin

³⁵ Maximilian Streck, "Kale". *İslam Ansiklopedisi*, c. 6 (Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1997), 124-125.

³⁶ Jere L. Bacharach, "İç Kale İslam Şehrinde Gücün Sembolü". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 13, sy. 2 (2000): 227.

³⁷ Hüseyin Hakan Gazioğlu, "Orta Çağ Bizans Kentleşmesi ve Kentsel Canlanmanın Ekonomik Dinamikleri". *Ege Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (2022), 95; Merve Özkaynak Yolcu, "Anadolu'daki kale-kentlerin karşılaştırmalı morfolojik analizi". *GRID-Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi* 6, sy. 2 (2023): 618.

³⁸ Osman Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c.7, ed. H. Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 336.

³⁹ Baykara *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, 42.

⁴⁰ Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir", 280.; Metin.; *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 42.

⁴¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, (3. C., 1. Kitap), haz. Yücel. Dağlı ve S. Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 293.

⁴² Ali Öngül, *Urfa Tarihi İslam Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar (639-1517)* (Manisa: Emek Matbaası, 2004): 174.

⁴³ Ali Boran, "Türk Sanatında Kale Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 7, ed. H. Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 880.

⁴⁴ Ahmet Alkan, *Konya Tarihi Kentin Planlama Sorunları* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1994), 90; Abdurrahman Okuyan, "Şehir

bitiminde, iç kalede ayrı olarak inşa edilmişlerdir.⁴⁵

Kale kapıları savunma amaçlı inşa edilen bir diğer önemli unsurdur. Kale kapıları çevre ile bağlantıyı sağlar, kente ulaşan yolları kalelere bağlar. Bu yollar sur kapılarının önünde toplanır, iç kesimlere gidildikçe daralmaya başlar. Bu sayede kentin ana artellerinin meydana ulaşması sağlanırdı.⁴⁶ Türk kent anlayışında kale kapıları güneye, kuzeye, doğuya ve batıya olmak üzere dört ana yöne açıları. Kentin büyüklüğüne göre kale kapılarının sayıları da artabilirdi. Kapıların çeşitli isimleri olur ve bu isimler genellikle kapıdan çıkan yolun istikametindeki en önemli kentin ismini alırdı. Bir de kent meydanına (gök meydana) açılan kapı olur buna da meydan kapısı denirdi.⁴⁷ Kente giriş çıkışlar kale kapılarından kontrollü şekilde sağlanır, gece olunca kentin kapıları kapatılırdı. Yolcuların giriş için geç kalmaları durumunda surun hemen yakınında gecelemeleri sağlanır, sabah olunca gece geç kalanların sorguları yapıldıktan sonra kente girişlerine izin verilirdi.⁴⁸

Mahalleler

Mahalle, kentlerdeki semtler için kullanılan isimdir ve konaklanan yer anlamına gelmektedir. Kentlerin fiziki, sosyal birimlerini oluşturan mahalleler kentin ana unsurudur, bir cami ya da mescit çevresinde toplanan evlerin bir araya gelmesi sonucu oluşmuşlardır.⁴⁹ İlk Türk Beylikleri ve Anadolu Selçuklu devirlerinde Anadolu Türk kentlerinin mekân içerisinde tarihlendirilmesini yapmak eldeki kaynakların yetersizliği nedeniyle çok zordur. Dönemin vakıf kayıtlarından hareketle mahallelerin varlığından haberdar olabilmekle beraber, mahallenin sınırları, niteliği, kent içerisindeki yeri, hane sayıları hakkında kesin bilgilere ulaşamamaktayız.⁵⁰

Anadolu'da oluşturulan Türk mahallelerinin isimleri, genelde cami, mescit yaptıranlar tekke/zaviye kurucuları ya da yine aynı mahallede ikamet eden zengin ve varlıklı kişilerin isimleri olurdu. Örneğin, Musa, Abdülkerim, Muhyiddin'ül-mütetabbib gibi şahıs isimleri mahalle isimleri olmuştur. Bunun yanında mahalleler isimlerini mescitlerden veya kale kapılarından da alabilmektedir.⁵¹

Selçuklu devri Türk mahalleleri idari yapılanma olarak düzenlenmiş olsa da sınırları kesin çizgilerle ayıramamıştır. Mahallede ikamet edenlerin idare ile olan ilişkilerini iğdiş⁵² denilen kişiler takip ederdi.⁵³ Bu dönemde Arap ve İran kentlerinde görünen mahallelerin bir duvar vasıtasıyla bölünmesi geleneği Anadolu Türk kentinde de uygulanıyordu. Bununla beraber mahalleler fiziksel açıdan bir bütünlük sergilemektedir. Yol ağı ise iki ayrı mahalleyi birbirinden ayıran unsurdur.⁵⁴

Selçuklu devrinde Türk kentlerinin fiziki yapısının oluşumunda, gelişip büyümesinde en önemli faktörler camiler, mescitler ve pazar yerleridir. Anadolu'da fethedilen büyük kentlerin tamamında hemen cami inşasına başlanmış, kısa sürede bu camiler ibadete açılarak yakınlarına pazar yerleri eklenmiş, bu sayede kentin çekirdeği meydana getirilmiştir.⁵⁵ İlk dönem yapılan camiler surların iç kısımlarına inşa edilmiş, bazıları ise eski kiliseler üzerine yapılmıştır. Daha sonraki dönemde iç kalede inşa edilen camiler de vardır. Bu duruma örnek olarak Konya Alaeddin Cami gösterilebilir.⁵⁶ Pervâne Muînüddin tarafından fethedilen Sinop kentinde eski bir kilisenin temelini bir cami yapıldığı bilinmektedir.⁵⁷ Fetihler arttıkça cami ile mescitler

Tarihi Açısından Anadolu Selçuklu Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki Yapısı", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9 (2019): 54-55.

⁴⁵ Ayşe Değerli, "Osmanlı Şehirlerinin Savunma Sistemi: Konya Örneği", *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar* 7, sy. 35 (2007): 548.

⁴⁶ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", 337; Okuyan, "Şehir Tarihi Açısından Anadolu", 55.

⁴⁷ Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, 67; Yılmaz Can, "İslam Şehirlerinin H. I-III. (M VII-IX.) Y.Y. Fiziki Yapısı" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1995), 65.

⁴⁸ Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, çev. Abdülkadir İnan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 197.

⁴⁹ Nevzat Topal, "Karamanoğulları Döneminde Aksaray'da İskân ve Mahalleler", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 20 (2006): 209.

⁵⁰ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", 337.

⁵¹ Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, 49-50; Muhammet Görür, "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 8, ed. H. Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 204.

⁵² İğdiş; XII ve XIII. yüzyılda Anadolu'daki yerleşim yerlerinde vergi memurlarına verilen isimdir. İğdiş kelimesi Farsça ve Arapça eserlerde çokluk şekli olan (egadişe, igdişan) olarak da isimlendirilmiştir. İğdişlerin reislerine "iğdişbaşı, emirü'l-egadişe, emir-i iğdişan" denilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde kent ileri gelenlerine iğdiş denildiği ve ekonomik faaliyetlerinin iğdişbaşının denetiminde gerçekleştiği bilinmektedir. Ereğli, İskilip, Aksaray ve Larende gibi kentlerde iğdişler ve iğdişbaşları bulunmaktaydı. Bkz. Faruk Sümer, "İğdiş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 524.

⁵³ Musa Çadırcı, "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II* (1996): 257.

⁵⁴ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar* (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990), 113.

⁵⁵ Wilhelm Barthold ve Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1977), 40.

⁵⁶ Ahmet Akşit, "Ankara'nın Selçuklular Devrindeki Kentsel Gelişimine Dair Notlar". *The Journal of Social Sciences* 21, 21 (2020): 72..

⁵⁷ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 63.

kentin farklı yerlerine de inşa edilmeye başlamıştır. Yapılan cami, mescitlerde nitelik ve nicelik bakımından hiçbir ayırım bulunmamaktadır. Sadece Anadolu Selçuklu sultanlarının gittiği sultan camileri diğerlerinden farklıdır.⁵⁸

Türkler Anadolu'ya ilk geldiklerinde kentlerin dışına yerleşmişler, zamanla kentin iç kısımlarındaki mahallelerine geçmişlerdir. Bu sayede kentin Türk nüfusu artma eğilimi göstermiştir.⁵⁹ Ayrıca, Anadolu Türk kentlerinde Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi Müslümanlar, gayrimüslimlerden ayrı mahallelerde ikamet etmiştir. Ayrı mahallelerde ikamet edilmesinin nedenlerinden birisi Müslümanların temizlik için kullandıkları akarsuyun gayrimüslimler tarafından kullanılmasını istememeleridir. Özellikle büyük kentlerde Latinlerin, Yahudilerin, Arapların, yabancı Türklerin ve İranlıların ikamet ettikleri mahallelerin olduğu bilinmektedir.⁶⁰

Ortaçağda Anadolu'yu gezen seyyahlardan hem Türk mahallelerinin nasıl meydana geldiğini hemde bu mahallelerde yaşayanların nüfus yapısı hakkında fikir elde edebiliriz. XIV. yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelen İbn Battûta, kentlerde yaşayanların kendi dini ve etnik kimliklerine göre evler inşa ettiklerini ve bu sayede kenti oluşturan mahallelerin ortaya çıktığını söylemiştir.⁶¹ Kentlerdeki nüfus yapısıyla ilgili olarak ise, XIII. yüzyılın ortalarında Tebriz-Ani-Erzincan-Erzurum-Sivas-Kayseri-Konya-Ayas güzergâhını takip ederek Anadolu'yu gezen Rahip Rubruck, Erzincan başta olmak üzere Anadolu'daki çoğu kentte Rum, Ermeni ve Gürcü nüfusun Türk nüfustan fazla olduğunu, Türklerin ise genel olarak kırsal alanlarda yaşadıklarını söylemektedir.⁶² Yaklaşık bir yüzyıl sonra Timur'a gönderilen İspanyol Sefiri De Clavijo'nun da Anadolu seyahati sırasında Erzincan'ın nüfus yapısı hakkında verdiği bilgiler Von Rubruck'u destekler niteliktedir. Ancak, De Clavijo farklı olarak Erzurum ile ilgili Ermeni nüfusun azaldığını belirtmektedir.⁶³

Bu anlatılanlardan hareketle XII. ve XIII. yüzyılda, Anadolu'da kent yaşamının Rum, Ermeni ve Gürcülerin elinde olduğu söylenebilir. Ancak dönemin seyahatnamelerinde geçen bu bilgiler Türklerin Anadolu kentlerini fethettiklerinde uyguladıkları iskân politikasıyla çelişmektedir. Çünkü Türkler ele geçirdikleri yerlerde Türk-İslam mahallelerini genel olarak iç kalede yani kentin ana merkezinde kurmuşlar, gayrimüslim halkı ise sur dışına çıkarmışlardır. O zaman seyahatnamelerde kent yaşamında daha fazla oldukları söylenen gayrimüslim halkın durumu sorusu doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Bu soruya cevabı yine dönemin önemli ana kaynaklarından olan Abû'l Farac, İbn Battûta ve Marco Polo vermektedir. Abû'l Farac; 1290 yılında Harput'ta Zaid Kalesi'ne gelen bir Ermeni rahibin dini propaganda yapmasının bölgede Müslüman ve Hristiyan halk arasında çeşitli sorunlara neden olduğunu, yaşanan olayların kentte bir aya yakın ticari faaliyetlerin durmasına neden olduğunu söyler.⁶⁴ İbn Battûta; XIV. yüzyılın başlarında Türklerin kırsal bölgelerin yanı sıra kentlerde de hâkim unsur haline geldiklerini anlatır.⁶⁵ Marco Polo ise; Anadolu'da Türklerin dağlık bölgelerde ve ovalarda yaşadıklarını, hayvancılıkla uğraştıklarını, kent merkezlerinde ise Ermeni ve Rumların yaşadıklarını, zanaat ve ticaret ile uğraştıklarını aktarır.⁶⁶ Bu bilgilerden yola çıkarak kentsel yaşamda gayrimüslim halkın daha fazla olmasının nedeninin kent içerisinde ikamet etmelerinden ziyade ticaret, zanaat ve üretim faaliyetlerini ellerinde bulundurmalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Türk mahallelerinde fiziki unsuru oluşturan önemli yapılardan birisi de külliyelerdir.⁶⁷ Mahalle içerisinde yer alan külliyelerde plan ve kronolojik zaman bütünlüğü bulunmamaktadır. Bazı zamanlarda külliyeler, imaret, manzume, hey'et, site gibi isimlerle de anılmışlardır. Genelde camiye yakın bir yerde konumlanan külliyeler bazı durumlarda bir türbe ya da ticari bir yapı çevresinde oluşturulabiliyordu. Bu yapılan külliyeler sayesinde Türk kentinin mekânsal biçimlendirilmesi de sağlanmış oluyordu.⁶⁸ Anadolu'daki külliyelerin en eskisi Artuklular döneminde XII. yüzyılın başlarında inşa edilen Mardin Emînüddin

⁵⁸ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", 341.

⁵⁹ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1331)*, çev. Hrnt. D Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, 1946), 46.

⁶⁰ Will Durant, *İslâm Medeniyeti*, çev. Orhan Bahaeddin (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 2004), 227; Hamit Pehlivanlı, "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000-1300)", içinde *Tarih El Kitabı Selçuklulardan Bugüne*, ed. A. Nezihi Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2004), 110.

⁶¹ İbn Battûta Tanci. *İbn Battûta Seyahatnamesi c. I*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 402-403.

⁶² Wilhelm Von Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 13. Yüzyılda İstanbul'dan Karakurum'a Yolculuk*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 185-189.

⁶³ Ruy Gonzales De Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur: Timur Nezinde Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul: Ses Yayınları, 1993), 81-87.

⁶⁴ Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, c. 2, çev. Ö. Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 633.

⁶⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 403.

⁶⁶ Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, çev. Ömer Güngören (İstanbul: Yol Yayıncılık, 2017), 20.

⁶⁷ Koray Özcan, "Erken Dönem Anadolu-Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal Ögeleri", *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, sy. 55 (2010): 218.

⁶⁸ Kurt Erdmann, "Die Sonderstellung Der Anatolischen Moschee Des XII. Jahrhunderts", *The First International Congress of Turkish Arts*, (1961): 94-101.

Külliyesi'dir.⁶⁹

Meydanlar

Batı literatüründe ortaçağ kenti, etrafı surlarla çevrelenen, en yüksek tepesinde bir kalesi olan ortasında ibadet yeri bulunan, çevresinde çarşı, pazar ve meydan oluşturulan kasabaya verilen isimdir. Bu tanım genel olarak ortaçağ Avrupa kentlerini anlatmış olsa da Türk-İslam kentlerinin de ortak özellikleri olarak kabul edilmektedir. Ortaçağda kentte yaşayan bütün halk bir tören ya da şenlik vesilesiyle bir meydanda toplanırdı. Bir olay için insanların bir araya geldikleri yerler Antik Yunan ve Roma devirlerinde stadyumlar, tiyatrolar, sirkler ve kollesumlar da olabiliyordu.⁷⁰

Anadolu Türk kentlerinin oluşmasında meydanlar da önem arz etmekteydi. Türk fetihlerinden önce Anadolu kentlerinde meydanlar bulunmaktaydı. Roma ve Bizans İmparatorluğu dönemlerinde meydanlar açık alanlardan oluşuyordu. Türk-İslam kentlerinde meydanlar fiziki yapı göz önüne alındığında mahallelerden sonra gelmekteydi. Meydanlar kalabalık halkın bir araya geldiği yerlerdi. Belirtilen özellikleri sayesinde meydanlar Türk kentlerinin belirli yapılar içerisinde yer almaktaydı.⁷¹

Meydanlar, ortaçağ Avrupa kentlerinde çarşı, pazar yeri, şölen, tören alanı olarak kullanılır ve katedral ya da kilise gibi dini yapıların yanında konumlandırılırdı.⁷² Türk kentlerinde meydanlar Avrupa kentlerindeki gibi cami, medrese, ya da han, hamam gibi yapıların yanında planlanmamıştır. Bu durumdan yola çıkarak Türk kentinde yer alan meydanlar için cami-mescit bağlantısının olmadığı söylenebilir. Ancak özellikle pazar yeri ve çeşme yanında meydan kadar büyük olmasa da halkın toplanacağı açıklıklar bulunmaktadır.⁷³

Meydanlar, Türk-İslam medeniyetinde batılı medeniyetlerdeki gibi kendine özgü anlamlar taşımaktadır. Özellikle Selçuklu devrinde kentlerin önemli unsurlarından biri haline gelen meydanlar, Türkistan coğrafyasındaki Semerkant, Özkent, Buhara, Kend, Cürcaniyye ve Tirmiz gibi Türk kentlerinde de bulunmaktadır ve Selçuklular vasıtasıyla Anadolu'ya getirilmiştir.⁷⁴

Anadolu Türk kentinde meydanlar dini unsurlar yerine sosyal unsurlar göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Bu nedenden yola çıkarak meydanları üç grupta ele alabiliriz. Bunlardan ilki batılı bir görünüme sahip olan, karşılıklı sokakların kesişmeleri sonucu oluşan meydanlardır. Bu gruba giren meydanlar Anadolu Türk kentinde çok fazla bulunmamaktadır. İkinci gruba giren meydanlar merkezlerine sosyal yapıları alan ve herkesin toplanabileceği alanlardır. Anadolu Türk kentlerinde bu tür meydanlara sıklıkla rastlanmaktadır. Üçüncü gruba giren meydanlar ise geniş sahalarda oluşturulanlardır. Sur içerisinde geniş sahalara olmadığından bu meydanlar sur dışında kale kapılarına yakın yerlerde oluşturulurdu.⁷⁵ Üçüncü grupta yer alan geniş sahalara yayılan meydanların en güzel örneklerinden birisi Konya'daki meydandır. Devlet misafirlerinin karşılanması ve uğurlaması gibi törenler bu meydanda düzenlenirdi.⁷⁶

Türklerde, meydanlar sadece idari ve dini işler için toplanılan alan olmayıp, aynı zamanda eğlence faaliyetlerinin de yapıldığı yerlerdi. Meydanlarda oklar atılır, cirir ve çevgan gibi çeşitli Türk oyunları oynanırdı. Anadolu'nun fethinden önce Büyük Selçuklular döneminde meydanlar, sivil ve askeri hayatın ayrılmaz bir parçası durumuna gelmişti. Sultan Melikşah'ın Meydan-ı Mübarek ve Meydan-ı Guy'da çevgan oynadığı bilinmektedir.⁷⁷ Anadolu Selçuklu sultanlarının da meydanlarda çevgan oynadıkları kaynaklarda geçmektedir.⁷⁸

Saraylar

Selçuklu devrinde Anadolu'nun bazı kentlerinde Darü'l-İmara/Devlet-hane olarak da bilinen saraylar bulunmaktaydı. Sultanların kullandığı bu sarayları bazı zamanlarda melikler de kullanabilmekteydi. Saraylar genellikle büyük kentlerde yer alırdı. Bazı saraylar kent merkezine yakın yerde inşa edilirken bazı saraylar kent merkezinden biraz uzakta inşa edilmiştir. Konya, Kayseri, Sivas, Tokat ve Erzincan'daki saraylar kent merkezinde inşa edilmişken, yine Konya ve Kayseri'de kent merkezinin uzağına inşa edilen saraylar vardır. Bu durumdan hareketle sultanların, Anadolu'daki Türk saraylarını iki farklı

⁶⁹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Külliyeler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 542.

⁷⁰ Tülay Metin, "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde "Meydan" Kültürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 28, sy. 1 (2013): 210.

⁷¹ Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 112.

⁷² Leonardo Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, çev. Nur Nirven, (İstanbul: Afa Yayıncılık, 1995), 61.

⁷³ Kuban, "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi", 70.

⁷⁴ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001), 219, 244, 255, 260, 265.

⁷⁵ Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî*, 112-115.

⁷⁶ Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, 68.

⁷⁷ Reşidüddin Fazlullâh, *Camiü't-Tevârih*, c. 2, nşr. Ahmed Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1960), 370-379; Ravendî, *Rahatu's-Sudur ve Âyetu's-Sürûr*, c. 1-2, çev. Ahmet Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 122.

⁷⁸ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 413; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 229;

türde inşa ettirdiklerini söyleyebiliriz. Birinci tür saraylara Konya, Kayseri, Erzinan örnek olarak gösterilebilir, bu saraylar kent merkezinde surlara yakın yerde ya da iç kalede bulunurdu.⁷⁹

Kent merkezlerinde yer alan saraylar genellikle Ulu Cami ile beraber inşa edilirdi. Bu yöntem Abbasi Devleti'nde görülen bir durumdur. Abbasilerin başkenti Bağdat'ta yer alan halife sarayı kent merkezinde camiye bitişik şekilde inşa edilmiştir. Yine önemli İslam kentlerinden Samarra'da saray kent merkezinde iç kalede inşa edilmiştir. Türk fetihleri öncesi Anadolu'daki Bizans İmparatorluğu sarayları da yine kent merkezinde konumlanmaktadır.⁸⁰

Kent merkezinin uzağında olmakla beraber genellikle surlara yakın olarak inşa edilen ikinci tür Anadolu Türk sarayları devlet törenlerine ve eğlencelere ev sahipliği yapar, aynı zamanda sayfiye olarak da kullanılırdı. Bu sarayların çevresi güvenlik açısından yüksek surlarla örülür ve geniş sahalara yayılımı sağlanırdı. Bu saraylarda sultan, sultanın ailesi ve devlet ricali haricinde kimse yaşayamazdı. Sadece bazı beylerin evleri saray yakınında yer alabilirdi. Bazı Anadolu Selçuklu sultanları döneminde bu saraylarda hazine odaları ve ambarlarda bulunurdu.⁸¹

Türklerin Anadolu'da kendi inşa ettikleri sarayların yanında birde Bizans İmparatorluğu döneminden kalan saraylar da vardır. Bu saraylar hem harap vaziyette olmaları hem de Türk-İslam kültürüne uymamaları nedeniyle kullanılmamıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Türkler saraylarını kendi kültür özelliklerine göre inşa etmişlerdir. Saraylar inşa edilirken dikkat ettikleri unsurların başında güvenlik gelmektedir. Bu nedenle ilk dönem saraylar iç kalede inşa edilmiştir. Bazı sarayların kent dışına inşa edilmesinin nedeni fetihlerin çoğalması ve buna paralel olarak devletin gücünün artmasıdır.⁸²

Anadolu'da inşa edilen Türk saraylarının en önemli vazifelerinden birisi ise devletin idare ve iktidar makamı olmasıdır. Selçuklu Sultanları her zaman saraylarda tahta çıkarılırdı. Örneğin, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın sultanlığı daha önce ilan edilmişse de kendisi başkent Konya'ya ulaştığında devlethaneye gelerek buradaki tahta çıkmıştır. Bir başka örnek de Baybars'ın Kayseri'ye gelerek kentteki devlethanede Selçuklu tahtına oturmasıdır.⁸³

Ulaşım

Anadolu Türk kentlerinin dönem itibarıyla oluşmasına katkı sağlayan önemli unsurlardan birisi de ulaşımın olmasıdır. Anadolu'da, Selçuklu dönemi kentleri üzerine yapılan çalışmalarda ulaşımı sağlayan yol ağlarının kendiliğinden oluştuğu görülmüştür. Bu durumun yanında yolların geometri dışı bir nitelik göstermesi çok fazla "çıkılmaz sokak"ın oluşmasına neden olmuştur.⁸⁴ Bahsi geçen geometri dışı yol durumu Anadolu'da Türk fetihlerinden önceye dayanmaktadır. Helen ve Roma devirlerinde yollar bir düzen içerisinde yapılmışken, Bizans İmparatorluğu devrinde bu düzen bozulmuş, bu durum kentlerin fiziki yapısının değişmesine etki etmiştir. Kentlerin düzensiz olan yol durumu Türkler tarafından değiştirilmemiş, Bizans devri kent yapısı sürdürülmüştür. Yollar, kentin kale kapılarından iç kısımlarına doğru daralmakta olup, geniş arter özellikleri az da olsa devam etmiştir. Kentlerin içinden geçen yolların planlanmasında yasal bir düzenleme olmadığından, yol ağının oluşmasını sağlayan başka unsurlar devreye girmiştir.⁸⁵

Anadolu Türk kentinde surların iç kısımlarında yer alan yollar; cami, zaviye, pazar yeri, çarşı gibi önemli sosyal, ekonomik ve idari yapılara göre şekillenir ve bu yerlere yönlendirmeler olurdu.⁸⁶ Surların dışında kalan yerleşim yerlerinde yollar, yine cami, zaviye, pazar yeri, çarşı gibi yerlere yönlendirildi. Bazı zamanlar kent içerisinde inşa edilen büyük yapılar kent içerisinde geçen yollar için yönlendirici görevi görürdü. Konya Sahip Ata Külliyesi ile Kayseri Hunat Hatun Külliyesi bu duruma örnek olarak gösterilebilecek büyük yapılardandır.⁸⁷

⁷⁹ Nesrin Taşer, "Türk Kültüründe Saray Kavramı ve Geleneksel Saray Mimarisinin Gelişimi", *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi* 23, (2022): 80-81; Osman Eravşar, "Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethâne", içinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, ed. Osman Eravşar (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001), 281-295.

⁸⁰ Gülgün Köroğlu, "Sur İçinde İmparatorluk Mekanları: Konstantinopolis' teki Bizans Sarayları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sy. 152 (2006): 13-14.; Zeynep Tarım Ertuğ, "Saray", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 117.

⁸¹ Kamil Uğurlu, "Kubâdâbâd Sarayı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002) 299; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev: Erol Üyepazarıcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 185-186.;

⁸² Özcan, "Erken Dönem Anadolu", 198-199.

⁸³ Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1985), 5-99.

⁸⁴ Doğan Kuban, "Anadolu Kentlerinin Tarihîsel Gelişimi ve Yapısı Üzerine Gözlemler, Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, (1995): 191.

⁸⁵ Haşim Karpuz, "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu ve Son Yıllarda Yıkılan Anıtları", içinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, c. 2, ed. Osman Eravşar (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001), 1-11.

⁸⁶ Arslan, "Ahlat Şehri Kent Dokusu", 10.

⁸⁷ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", 340.; Karpuz, "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu", 7-11.

Anadolu'da oluşturulan Türk kentinin fiziki yapılanmasında çıkmaz sokaklar da önem arz etmektedir. Genel kullanıma kapalı olan çıkmaz sokaklar, bu nedenden dolayı diğer sokaklardan ayrılmaktadır.⁸⁸ Çıkmaz sokakların genel kullanıma kapalı olmasının nedeni aile unsurudur. Bu sokakların oluşturulmasındaki en önemli etken kişisel menfaatler olarak görülmektedir.⁸⁹ Kent yapısı eski olan Sivas, Konya, Kayseri, gibi kentlerde çıkmaz sokak sayısı fazladır. Gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelerde de çıkmaz sokaklar bulunmaktadır. Buralardaki çıkmaz sokaklar ortak kent kültürün neticesi olarak düzensiz biçimde şekillenmiştir.⁹⁰

Sonuç

Anadolu Türk kentleri, dönem itibariyle sadece fiziki yapıları ele alınarak incelendiğinde kaynakların yetersizliğinden dolayı kesin doğrulara ulaşılamamaktadır. Bu nedenle araştırmada, kentlerin gruplandırılması yapıldıktan sonra Türklerin kentlerde meydana getirdiği mekânsal yapılanmalar ele alınarak Anadolu'da Türk kent kültürünün nasıl olduğu kavranmaya çalışılmıştır. Yaptığımız araştırmada, mekânsal yapılanmaların mimari öğelerinden ziyade kentin tamamına yaptığı katkı ve bu sayede oluşturduğu kent kültürü irdelenmiştir.

Türkistan ve İran coğrafyasından Anadolu'ya XI. yüzyıl itibariyle göç etmeye başlayan Türkler, ilk Türk Beylikleri ve Anadolu Selçuklu Devleti ile beraber bu coğrafyada bir değişim ve dönüşüm hareketi başlatarak Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamışlardır. Bahsi geçen bu dönüşüm ve değişim sayesinde Bizans İmparatorluğu devrinde çeşitli savaflara, yağmalara maruz kalan ve nüfusları azalan kentler, Türklerin uyguladıkları politikalar sayesinde yeniden huzur ve güven ortamına ulaşmıştır. Anadolu'nun düzene kavuşmasıyla beraber kentlerde siyasal, yönetsel ve mekânsal çerçevede Türk toplum yapısına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.

Türkler, Türkistan'da öğrenerek göç yolları üzerinde yer alan İran medeniyeti ile harmanladıkları İslam kent modelini, Anadolu'daki kentlerde yerel medeniyetlerin de katkısıyla birleştirerek uygulamışlardır. Bu uygulama sırasında Türk kimliği her zaman ön planda tutulmuştur. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu'ndan devralınan kentler oluştururken üç farklı yol takip edilmiştir. Bunlardan ilki, fethedilen kentte mevcut durumu korumak ve kullanmaktır. İkincisi, Bizans İmparatorluğu devrinde tahrip olan ve yıkıma uğrayan kentlerin hemen üzerine ya da çevresine yenilerinin tesis edilmesidir. Üçüncü ise Türkler'in yeni kentler oluşturmalarıdır. Bu tespitten yola çıkarak Anadolu'da Türk dönemi kent modellerinin ana belirleyici unsurunun yerleşme sistemi içerisinde mekânsal boyutta kazandıkları yeni işlevsel özellikleri olduğu ve bu durum üzerine kentlerin konumlandırıldığı görülmüştür. Gerçekleştirilen bu politika sayesinde kentlerdeki Bizans İmparatorluğu devrinden kalan eserlerin korunduğu, ihtiyaçlara göre de yeni eserlerin inşa edildiği tespit edilmiştir.

İncelenen dönem itibariyle Anadolu Türk kentleri fiziki yapılarının oluşum ve gelişimine göre iki ana gruba ayrılabilir. Birinci grup kentlere "Uç Bölgesi Kentleri", ikinci grup kentlere "Açık" ve "Kapalı Kentler" denilmektedir. Birinci grupta yer alan uç kentler, yarı göçebe yaşayan Türklerin sınır bölgelerine yakın yerlere yerleşmeleriyle oluşmuştur. Açık ve kapalı kentler ise daha çok iç kısımlara yerleşilmesiyle tesis edilmişlerdir. Bu gruptaki kentlerin açık ya da kapalı kent olarak tespiti kentlerin sur içinde yer alıp almamasıyla ilgilidir. Kentin tamamı ya da tamamına yakını surlarla çevrelenmişse kapalı kent, surlarla çevrelenmemişse açık kent ismini almıştır. Kapalı kentleri meydana getiren ve kenti çevreleyen surların bazılarının Bizans İmparatorluğu devrinden kaldığı, bazılarının ise Selçuklu devrinde inşa edildiği tespit edilmiştir. Açık ve kapalı kentlerde yarı göçebe ya da göçebe olan Türklerin etkisinden söz edilemediğinden, bu kentlere yerleşen Türklerin geldikleri bölgede de yerleşik yaşam sürdükleri söylenebilir.

Anadolu Türk kentlerinin gruplandırılmasından sonra Türklerin kentlerde ortaya koydukları kentleşme ve kent kültürü olgusu mekânsal yapılanmalar ışığında incelendiğinde, Türklerin yerleşim yerlerini öncelikli olarak güvenlik unsuruna göre şekillendirdiği anlaşılmıştır. Kenti oluşturan mahalle, meydan, saray, ulaşım gibi mekânsal yapılanmaların daha sonra kademeli olarak ele alındığı ve oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu yapılanmalar Türkistan ve İran geleneklerine uygun olarak Türk kimliği ön planda tutularak tesis edilmiştir.

Araştırmada ele alınan ve güvenlik sisteminin temelini oluşturan kalelerin Anadolu'nun iç kesimlerinde olduğu, Bizans İmparatorluğu devrinden kaldığı ve iç kalelerinin olduğu görülmüştür. Ayrıca savunma sistemini meydana getiren unsurlardan ahmedek ve iç kalenin benzer olmadıkları, ahmedeklerin kent surlarına bitişik inşa edildiği ve askeri amaçlar için kullanıldığı, iç kalelerin ise sivil amaca hizmet ettiği tespit edilmiştir.

Mekânsal yapılanma açısından önemli bir yer teşkil eden mahallelerin oluşumunda fiziki yapıdan ziyade toplumsal

⁸⁸ Çağla Caner Yüksel, "Selçuklu Döneminde Anadolu Kentleri ve Kent Mimarisi", içinde *ISAS 2019 International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies, Fine Arts, Design and Architecture* 4, 3, (2019): 348.

⁸⁹ Kuban, "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi", 191.

⁹⁰ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", 340.

birlikteliğin etkili olduğu söylenebilir. Türklerin mahallelerde ilk olarak gayrimüslimlere ait olan mabedleri cami, mescit, tekke-zaviye gibi ibadethanelere çevirerek etrafına yerleşmiş oldukları anlaşılmıştır. Mahalleleri ayıran kesin sınırların olmadığı, yine de Müslümanlarla gayrimüslimlerin aynı mahallelerde yaşamadıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca dönemin seyyahlarının anlattıklarından yola çıkarak Türk mahallelerin meydana geliş süreçleri ve bu mahallelerde yaşayanların nüfus yapısını iki madde altında toplayarak incelediğimizde bazı sonuçlar elde edebiliriz.

- Araştırmamızın zaman aralığının çok uzağında olmayan XIV. yüzyılın başlarında Anadolu kentlerinde yaşayanların kendi dini ve etnik kimliklerine göre evler inşa ettikleri ve bu sayede kenti meydana getiren mahallelerin ortaya çıktığını dönemin seyyahlarının aktardıklarından hareketle söyleyebiliriz.

- Kentlerdeki nüfus yapısıyla ilgili olarak ise, XIII. yüzyılın ortalarında Anadolu'yu gezen seyyahların anlattıklarından yola çıkarak birçok kentte Rum, Ermeni ve Gürcü nüfusun Türk nüfustan fazla olduğu, bu etnik unsurların zanaat ve ticaret ile uğraştıkları sonucuna ulaşabiliriz. Ancak bu durum Türklerin Anadolu kentlerini fethettiklerinde uyguladıkları iskân politikasıyla çalışmaktadır. Çünkü Türkler fethettikleri yerlerde Türk-İslam mahallelerini kentin ana merkezinde oluşturmuş, gayrimüslim halkı ise sur dışına çıkarmıştır. Bu bilgilerden hareketle kent hayatında gayrimüslim halkın Türklerden daha fazla olmasının sebebi olarak kent içerisinde ikamet etmelerinden ziyade ticaret, zanaat ve üretim işlerini ellerinde bulundurmaları gösterilebilir.

Anadolu Türk kentlerinde yer alan meydanlar incelendiğinde yapısal anlamda Avrupa kentlerindeki meydanlarla benzerlik gösterdiği, ancak konumlandırılması bakımından farklılık arz ettiği belirlenmiştir. Bu fark Avrupa meydanlarının genellikle kilise, katedral gibi dini yapıların yanına konumlandırılması, Türklerin ise meydanları cami, mescid gibi ibadethanelerin yakınına konumlandırılmaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Selçuklu kentlerinde yer alan meydanların Türkistan'ın önemli kentlerinde yer alan meydanlara benzediği ve Selçuklular vasıtasıyla Anadolu'ya getirilerek Türk-İslam geleneklerine göre yapıldığı tespit edilmiştir.

İncelenen dönem içerisinde Anadolu'da inşa edilen sarayların genellikle kent merkezlerine yakın yerlere ve merkezden uzak yerlere inşa edildiği anlaşılmıştır. Kent merkezine inşa edilen sarayların büyük İslam kentlerinde olduğu gibi Ulu Cami ile birlikte iç kalede inşa edildiği görülmüştür. Kent merkezinin dışına inşa edilen sarayların geniş alanlara yayıldığı ve yapım amacının eski Türk geleneklerinden hareketle devlet törenleri ve eğlencelerin organize edildiği yerler olduğu tespit edilmiştir. Bizans İmparatorluğundan devralınan sarayların da olduğu ancak hem harap vaziyetleri hem de Türk-İslam kültürüne uymamaları nedeniyle kullanılmadıkları belirlenmiştir. Anadolu kentlerinde özellikle Anadolu Selçuklu devrinde inşa edilen sarayların idareci sınıfın ikamet yeri olduğu ve Selçuklu Sarayları'ndan bazıları için Türkistan kültürünün etkisi altında olduğu söylenebileceken, bazılarının ise Anadolu'daki yerel unsurlar ve geleneklerden etkilendiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle Anadolu'ya yerleşen Türklerin İslamiyet öncesi ve sonrasında yaşamış olduğu bu çok kültürlü etkileşimin, kendilerini daha intizamlı saraylar inşa etmeye yönlendirmiştir.

Anadolu Türk kentlerinde ulaşım durumunun, Anadolu coğrafyasının kendine has mekânsal altyapısı üzerinde dönemin askeri-siyasi koşulları ve ekonomik durumuna dayalı olarak örgütlendiği gözlemlenmiştir. Bu durumun yanında XI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu Türk kentinin ulaşım yapısının değişmediği tespit edilmiştir. Kentlerdeki yol ağı, sokak ayrımı olmadan kale kapılarından başlayarak kentin iç kısımlarına doğru daralarak devam etmiştir. Ayrıca yol ağının geometri dışı düzen göstermesi çok sayıda çıkmaz sokağın oluşmasına da neden olmuştur. Çıkmaz sokakların genel kullanıma kapalı olduğu ve bu durumun nedeninin aile mahremiyeti olduğu belirlenmiştir. Çıkmaz sokak anlayışının İslami bir özellik göstermediği gayrimüslimlerin ikamet ettikleri mahallelerde de çıkmaz sokakların olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak; incelediğimiz dönem itibarıyla Anadolu Türk kentlerinin mekânsal yapılanmaları ve işlevsel niteliklerinin, Türkistan ve İran-İslâm kültürü sayesinde meydana gelen kent ve kentleşme olgusunun, Anadolu'da devralınan Bizans kent kültürünün kalıtı üzerinde oluşturulduğu tespit edilmiştir. İlk Türk Beylikleri ve Anadolu Selçuklu Devleti bu kalıtı yukarıda da tanımlanan unsurların etkisiyle gerek kent gerekse kentleşme sistemi özelinde farklı bir seviyeye ulaştırmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Abu'l Farac Gregory. *Abu'l Farac Tarihi*. C. 2. Çeviren Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Abu'l Farac, Gregory. *Abu'l Farac Tarihi*. C. 1. Çeviren Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud-I. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Akşit, Ahmet. "Ankara'nın Selçuklular Devrindeki Kentsel Gelişimine Dair Notlar". *The Journal of Social Sciences* 21, 21, (2020): 71-79.
- Alkan, Ahmet. *Konya Tarihi Kentin Planlama Sorunları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1994.
- Altınok, Yavuz Selim. "Ortaçağ Erzurum'unda Kentleşme Kültürü İle Sosyo-Kültürel Hayata Dair Bazı Tespitler". *Amisos* 9, sy. Prof. Dr. Ergin Ayan'a Armağan Özel Sayı), (2024): 1-30.
- Angold, Michael. *The Byzantine Empire 1025-1204; A Political History*. New York: Longman, 1997.
- Arslan, Celil. "Ahlat Şehri Kent Dokusu ve Eski Eserleri". *KARE* 5, (2018): 1-21.
- Bacharach, Jere L. "İç Kale İslam Şehrinde Gücün Sembolü". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 13, sy. 2 (2000): 227-233.
- Barthold, Wilhelm ve Köprülü, Fuad. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1977.
- Baskıcı, M. Murat. *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2009.
- Başgelen, Nezi. *Bir Zamanlar Malatya*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanata Yayınları, 1998.
- Baykara, Tuncer. *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1988.
- Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990.
- Baykara, Tuncer. "Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri". İçinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Bildiriler, Editör Osman Eravşar. 149-155. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001.
- Baykara, Tuncer. "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler". *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, C. 1, Editör Ahmet Yaşar Ocak. 275-291. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Baykara, Tuncer. *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Benevolo, Leonardo. *Avrupa Tarihinde Kentler*. Çeviren Nur Nirven. İstanbul: Afa Yayıncılık, 1995.
- Boran, Ali. "Türk Sanatında Kale Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7. Editör H. Celal Güzel vd. 878-892. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Cahen, Claude. *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*. London: 2001.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. Çeviren Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Can, Yılmaz. "İslam Şehirlerinin H. I-III. (M VII-IX.) Y.Y. Fiziki Yapısı". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1995.
- Cezar, Mustafa. *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977.
- Charanis, Peter. "Economic Factors in the Decline of the Byzantine Empire". *The Journal of Economic History* 13, sy. 4 (1953): 412-424.
- Cheyne, Jean-Claude. *Bizans Tarihi*. Çeviren İsmail Yerguz. Ankara: Dost Kitabevi, 2008.
- Çadırcı, Musa. "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)". *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II* (1996): 257-263.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Külliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 542-544. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Değerli, Ayşe. "Osmanlı Şehirlerinin Savunma Sistemi: Konya Örneği", *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar* 7, 35 (2007): 547-550.
- Demirkent, Işın. "Bizans". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 230-244. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Durant, Will. *İslâm Medeniyeti*. Çeviren Orhan Bahaeddin. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 2004.
- Ravendî. *Rahatu's-Sudur ve Âyetu's-Sürûr*. C. 1-2. Çeviren Ahmet Ateş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Eravşar, Osman. "Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethâne", İçinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, Editör Osman Eravşar. 281-295. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001.
- Eravşar, Osman. "Ortaçağ Anadolu Kentleri". *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7. Editör H. Celal Güzel vd. 333-343. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Erdmann, Kurt. "Die Sonderstellung Der Anatolischen Moschee Des XII. Jahrhunderts". *The First International Congress of Turkish Arts*, (1961): 94-101.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*. C. 3. 1. Kitap, Hazırlayan Yücel Dağlı ve S. Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Eyice, Semavi. "Kale". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24: 234-242. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Gazioğlu, Hüseyin Hakan. "Orta Çağ Bizans Kentleşmesi ve Kentsel Canlanmanın Ekonomik Dinamikleri". *Ege Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (2022): 93-101.
- Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç. *Küçük Asya'da Selçuklular*. Çeviren Abdülkadir İnan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Görür, Muhammet. "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri". *Türkler Ansiklopedisi*, C.7, . Editör H. Celal Güzel vd. 201-207. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Haldon, John. *Bizans Tarih Atlası*. Çeviren Ali Özdamar. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- İbn Battûta Tanci. *İbn Battûta Seyahatnamesi*. C. I. Çeviren A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Bibi. *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

- Harvey, Alan. *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*. Cambridge University Press, 2002.
- Honigsmann, Ernest. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. Çeviren Fikret İşıltan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Hussey, Joan. "The Byzantine Empire in the Eleventh Century: Some Different Interpretations", *Transactions of the Royal Historical Society*, sy. 32 (1950): 71-85.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti (1015-1021)". İçinde *Fuad Köprülü Armağanı* (1953): 225-274.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Bozkır Kültürü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.
- Karpuz, Haşim. "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu ve Son Yıllarda Yıkılan Anıtları". İçinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, C. 2, Editöre Osman Eravşar. 1-11. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001.
- Kejanlı, D. Türkan. "Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi". *Social Sciences* 5, sy. 3 (2010): 287-302.
- Köroğlu, Gülgün. "Sur İçinde İmparatorluk Mekanları: Konstantinopolis'teki Bizans Sarayları". *Toplumsal Tarih Dergisi*, sy. 152 (2006): 12-24.
- Kuban, Doğan. "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler". *Vakıflar Dergisi*, sy. 7 (1968): 53-73.
- Kuban, Doğan. "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi ve Yapısı Üzerine Gözlemler, Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler". *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, 1995: 163-197.
- Lindner, Rudi Paul. *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*. Çeviren Müfit Güray. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Metin, Tülay. "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde "Meydan" Kültürü". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 28, sy. 1 (2013): 209-222.
- Metin, Tülay. *Selçuklu Çağında Yaşamak Orta Çağ Türk Şehri*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Mikaeili, Mahshid. "Anadolu Tarihî Kentlerinde Sınır Kavramı". *Kesit Akademi Dergisi* 8, sy. 32 (2022): 155-181.
- Okuyan, Abdurrahman. "Şehir Tarihi Açısından Anadolu Selçuklu Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki Yapısı". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9 (2019), 39-64.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Çeviren Fikret İşıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Ögel, Bahaeddin, vd. *Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu*. Ankara: Boğaziçi Yayınları 1992.
- Öngül, Ali. *Urfa Tarihi İslam Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar (639-1517)*. Manisa: Emek Matbaası, 2004.
- Özcan, Koray. "Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i". *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, sy. 38 (2006): 161-184.
- Özcan, Koray. "Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kent modelleri". *İtüdergisi/a* 6, sy.1 (2010): 3-15.
- Özcan, Koray. "Erken Dönem Anadolu-Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal Öğeleri". *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, sy. 55 (2010): 193-220.
- Özcan, Koray. "Anadolu'da Erken Dönem Türk Kent Morfolojisi Selçuklu Başkenti Konya". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 4, sy.19 (2011): 176-189.
- Özkaynak Yolcu, Merve. "Anadolu'daki kale-kentlerin karşılaştırmalı morfolojik analizi". *GRID-Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi* 6.2, (2023), 614-646.
- Pehlivanlı, Hamit. "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000-1300)". İçinde *Tarih El Kitabı Selçuklulardan Bugüne*. Editör A. Nezihi Turan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2004.
- Pirenne, Henri. *H. Muhammed ve Charlemagne*. Çeviren M. Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Yayınları, 2006.
- Ramsey, William M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Çeviren Mihri Pektaş. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1960.
- Roux, Jean Paul. *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*. Çeviren Aykut Kazancıgil ve L. Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2015.
- Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Shaw, Stanford J. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey; Empire of the Gazis, The Rise and Decline of the Ottoman Empire: 1280-1808*. C.1, London: Cambridge University Press, 1976.
- Simon de Saint, Quentin. *Bir Keşifin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. Çeviren Erendiz Özbayoğlu. Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006.
- Solmaz, Sefer. "Danişmendlilerin İskân Politikası". İçinde *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine*. Editör M. Hacı Gökmen. 145-165. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi), 2011.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'ya Türkler Yalnız Göçebe olarak mı Geldi?". *Belleten* 24 sy. 96 (1960): 567-594.
- Sümer, Faruk. *Yabancı Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1985.
- Sümer, Faruk. "İğdiş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 524-525. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Sümer, Faruk. *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Streck, Maximilian. "Kale". *İslam Ansiklopedisi*, 6: 124-125. Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Şeşen, Ramazan. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- Tanyeli, Uğur. *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci 11-15. Yüzyıl*. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1987.
- Tarım Ertuğ ve Zeynep. "Saray". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 117-121. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Taşgılı, Ahmet. "Türkistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 556-560. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

- Taşer, Nesrin. "Türk Kültüründe Saray Kavramı ve Geleneksel Saray Mimarisinin Gelişimi". *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, sy. 23 (2022): 66-85.
- Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Topal, Nevzat. "Karamanoğulları Döneminde Aksaray'da İskân ve Mahalleler". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 20 (2006): 207-216.
- Turan, Osman. "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi* 9, sy. 4 (1951): 447-457.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.
- Uğurlu, Kamil. "Kubâdâbâd Sarayı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 299-300. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Çeviren Hrant D. Andreasyan. Notlar Edouard Dulaurer, Prof. Dr. Halil Yinanç. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Vasiliev, Alexander A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. C.1. Çeviren A. Müfit Mansel. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Witteck, Paul. *Menteşe Beyliği*, Çeviren O. Şaik Gökyay. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Yinanç, M. Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası. 1944.
- Yüksel, Ç. Caner. "Selçuklu Döneminde Anadolu Kentleri ve Kent Mimarisi". *İçinde ISAS 2019 International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies, Fine Arts, Design and Architecture*, 4 (3), (2019): 347-351.